

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 63., BR. 4. – 5., 121. – 200., ZAGREB, prosinac 2016.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

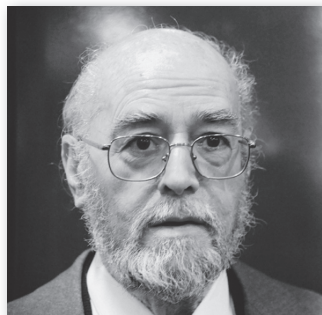
U SPOMEN

Uspomeni Slobodana Novaka

(Split, 3. XI. 1924. – Zagreb, 25. VII. 2016.)

U Zagrebu je u 92. godini preminuo hrvatski književnik Slobodan Novak.¹ Književni teoretičar i kulturolog Viktor Žmegač piše da su Novakove rečenice

U plavkastom božićnom sumraku koji miriši na čađu skamenile su se pamučno bijele ruže kao neke čudnovato velike neugasle ali spepeljene zvijezde. U zraku se osjeća još i tanki jetki dim od crnikina drva i miris pržena ulja. Tanka i čista opna neba naglo se trne, ali je ipak svjetlija od svega pod sobom, i od zidova i od zemlje. Samo se bijele ruže ne gase, nego iz polutamnih zakutaka vrta fosforesciraju kao da svjetlost ne primaju s neba, već iz svojih čaški, i tako iznutra osvijetljene vise u plavkastu zraku kao prituljeni plinski baloni.

„jedan od onih književnih događaja koji su zaista sposobni da uznemire teorijsku svijest“ te da nas ništa ne sprječava da navedeni odlomak uvrstimo „u imaginarnu

¹ Novak je živo pratio Jezik, dopisivao se s njegovim dugogodišnjim glavnim urednikom Stjepanom Babićem te dva puta bio u povjerenstvu za dodjelu Šreterove nagrade za izbor najbolje hrvatske novotvorenice, 2005. i 2006. Ostavio je jedan od najvrjednijih književnih opusa na hrvatskom jeziku, pa mu u Jeziku izričemo hvalu i poštovanje.

antologiju pjesama u prozi, zbirku nezaboravnih susreta osobne senzibilnosti i jezičnoga potencijala“.²

„Meni, kad umrem, neka se postavi na grob crvena petokraka zvijezda razapeta na crni križ“, napisao je Novak u Mirisima, zlatu i tamjanu, romanu koji ga je vinuo u vrhove hrvatske moderne proze i posjeo uz bok najbiranijim znalcima hrvatskoga jezika, kakvi su, da nabrojim samo neke, Vesna Parun, Ranko Marinković, Petar Šegedin, Vladan Desnica, Mate Maras ili Ivan Aralica. Nekomu bi trebale stotine stranica da iskaže moralno raspeće hrvatskoga čovjeka 20. stoljeća iznevjerenih komunističkih i vjerskih ideala, a Novaku to uspijeva jednom jedinom rečenicom. To je umijeće iznova privlačilo književne kritičare i povjesničare i poticalo ih na iščitavanje njegova književnoga opusa te konačno donošenje „pravorijeka“: ustoličenje Novaka kao hrvatskoga književnoga barda ili prvaka.

Prvak je rođen u Splitu, osnovnu školu završio je u Rabu, niže razrede klasične gimnazije polazio u splitskom biskupskom sjemeništu, više u klasičnoj gimnaziji, a četvrti razred i maturu završio u Prvoj hrvatskoj gimnaziji 1943. na Sušaku. Narodni jezik i književnost diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1953. Bio je novinar urednik u Vjesniku, direktor drame HNK u Splitu (1955. – 1956.), urednik kulturne rubrike u Slobodnoj Dalmaciji, od 1958. urednik u zagrebačkom nakladničkom poduzeću Lykos, od 1961. u književnoj redakciji Radio-Zagreba, od 1964. u nakladničkoj kući Zora, od 1977. do umirovljenja 1983. voditelj uredništva u izdavačkoj kući Naprijed. Supokretač je 1948. omladinskoga časopisa Izvor, glasovitih Krugova 1952., član uredništva splitskih Mogućnosti i zagrebačkoga Foruma. Redoviti je član HAZU od 1991.

Prva mu je knjiga pjesnička zbirka Glasnice u oluji (Zagreb, 1950.), slijede roman Izgubljeni zavičaj (Split, 1955.), zbirka novela Tvrđi grad (Zagreb, 1961.), roman Mirisi, zlato i tamjan (Zagreb, 1968.), proze Izvanbrodski dnevnik (Zagreb, 1976.), Digresije – razgovori s Jelenom Hekman (Zagreb, 2001.), Protimbe (Zagreb, 2003.), Moje univerzijade (Zagreb, 2004.), roman Pristajanje (Zagreb, 2005.), Zakrivljeno vrijeme (Zagreb, 2009.), Dalje treba misliti (Zagreb, 2009.).

U povodu objave njegovih izabranih djela u izdanju zagrebačkoga Globusa 1990. (1-6: Južne misli, Izgubljeni zavičaj, Mirisi, zlato i tamjan, Dolutali metak, Izvanbrodski dnevnik, Strašno je znati) časopis Republika posvetio mu je 1991. dvobroj (3. – 4.) u kojem su o njegovu opusu pisali prijatelji, kolege književnici, književni povjesničari i teatrolozi, a svoj su podjeljak dobili i jezikoslovci Vladimir Anić, Stjepan Babić i Mirjana Dedaić. Babić kao odliku Novakova stila izdvaja eliptične rečenice pri nabranjanju, koje započinju veznikom *i* pred kojim je zarez, pa tada *i* postaje isticaojni prilog (čestica), primjerice: *Žene su se kod izlaza razmaknule propuštajući križ, i popa, i škrinju*. Anić, potaknut čitanjem Izvanbrodskoga dnevnika,

² Parega uz djela Slobodana Novaka. Republika, 1991., br. 3. – 4., str. 66. – 67.

piše o Novakovoj primjeni jezika u kontekstu teme o granicama prirodnoga jezika i njegove ograničenosti u smislu morfološke jednoznačnosti te važnosti konteksta u odčitavanju značenja. Mirjana Dedaić raščlanjuje ironično/ironijsku igru jezikom u Novakovim prozama i to homonimima i polisemima, sličnim likovima riječi, neologizmima, rastavljanjem i sastavljanjem riječi, skraćenicama, semantikom frazeologizma, situativnim izrekama, ustaljenim izričajima, „izlizanim“ izrazima, grafostilističkom igrom, nazivajući sve skupa igrom ironijom – *igronijom*. Sam pak Novak nije pristajao na kvalifikative *ciničnih* i *ironijskih*, kakve je kritika pridavala njegovim tekstovima, skloniji je bio govoriti o *podsmješljivosti* i *iskričavosti*.

Nakon pojave Digresija i Protimba Novakova je jezična radionica postala još bližom čitatelju jer u njima progovara o tom kako je stvarao i iz čega je crpio svoj hrvatski tako snažne poetičnosti i uvjerljivosti. Uz izniman prirodni talent za zvuk i ritam, što su temeljne odlike govora, čak i onoga u šutnji, Novak je, zaljubljenik u hrvatski jezik i iskušavač njegovih izražajnih granica, a saznajemo, i strastveni čitač, ispravljач i dopunjač hrvatskih rječnika. Njegov roman Pristajanje počinje osobitom parafrazom rječničkoga članka u kojem glagolu *pristajati* i imenici *pristajanje* dodjeljuje dugotrajnost kao temeljnu odliku, a u „prigodnoj semantici“, poigravajući se homonimijom i polisemijom, navodi četiri značenja: „1. rezignirano *prihvatanje čega* bez stava i otpora (primjer: *ako vi pristajete, onda je valjda normalno*); 2. slugansko *pridruživanje kome*, pristajanje uz koga gorega ili uza što gore (primjer: *Duce ha sempre ragione – Vođa je uvijek u pravu* (na našem jeziku teško je izdvojiti jedan primjer); 3. ono što je *s kim ili sa čim u skladu*, što komu priliči, što je komu primjereno, pa neka mu bude!; primjer: *gospođa kojoj pristaje boja doginog krzna*); 4. nenadano *prilaženje* uspavanoj *obali* desantnog ili športskog broda (u Rječniku hrvatskoga jezika Leksikografskoga zavoda i Školske knjige iz 2000. g. objašnjeno je koicidentnim primjerom: „brod pristaje u Rabu“)“ (Pristajanje, str. 7).

Novakova razmišljanja o hrvatskom jeziku, pravopisu, pravogovoru, rječnicima, Deklaraciji i jezičnoj politici, odnosu hrvatskoga i susjednih jezika u javnosti su se redovito pozorno pratila i komentirala, a autor ih je zgusnuo u razgovorima s Jelenom Hekman u Digresijama i proširio u Protimbama te se ovdje donose u oglednom izboru.

O hrvatskom jeziku i njegovim priručnicima

Stručni ljudi, pa i mi izravno zainteresirani, svjesni smo toga koliko je jezik u nas još u previranju, oblikovanju i nastajanju. Naš se jezik obnavlja i stvara posebno burno, i meni se čini da je, barem u priručnicima šire namjene, potrebno danas ipak već čvršće normiranje svega što je zasad moguće normirati, ali i privremeno normiranje onoga što je još mutabilno. (...) Takvih priručnika, iza kojih stoji autoritativan autor, a ne heterogena redakcija, još nemamo. Nisam načelno protiv ekipnog rada, ali sam zato da ekipa ima voditelja, a ne da se potpisuju abecednim redom. (str. 179.)

Jezik mora biti otvoren, jer je živo vrelo, koje se ne može začepiti. Ali mora postati i komunikativniji; usporedno s razvojem, mora se vraćati svojim korijenima. (...) Nije dovoljno da u knjigama bude sačuvan jezik, nego i njegova povijest. (str. 183.)

O rječniku hrvatskoga jezika

U nas se rječnici uglavnom prepisuju, a ne skupljaju i istražuju. U Anića iz 1991., na primjer, nema takvih običnih riječi kao: *deblenjak* (lantina, drvena ili metalna ukruta ili nosač jedra); *flok* (prednje, radno ili olujno jedro). (...) Nema riječi kao: *djevojciti se* (puellam se ostentare); *klatariti se* (smucati se, vucarati se); *krijepiti* (snažiti); *krhatva, krhatba* (kukuruza); *trgatva, trgatba* (grožđa); *ožariti se* (na koprivu); *potrkalo* (uslužnik koji obavlja sitne poslove); *premrežiti* (da nema vjetra, pauci bi nebo premrežili); *vrenica* (za vrenje mladog vina); *treslovina* (tanin) ... (...) Želeći novi rječnik, zapravo želim vidjeti kojih stotinjak riječi, ali ne samo ove što sam ih nanizao, niti njima slične, jer to su obične riječi u mojoj aktivnoj uporabi, nego one za mene neobične, koje ću još možda u životu zatrebat. (str. 178.)

O pravopisu hrvatskoga jezika

Nisam bio ni za bilo kakve radikalne etimološke zaokrete, ali sam pledirao da se ne postavljaju apriorne prepreke slobodnoj praksi, naprotiv, da se ostave otvorene mnoge mogućnosti onima koji se dobro služe jezikom da razbijaju dosad vladajuće norme, kako bi nove, ili vraćene riječi, oblike, konvencije, ubacili u borbu za opstanak. (...) Ova moja želja za otvaranjem nije bila ni tada u sukobu s onim što sam govorio o današnjoj potrebi da se čak i privremeno normiraju promjene što su još u tijeku. (str. 181.)

Želim da ne moram, na primjer, tako često, zapravo u pravilu (osim *mazgi, tezgi* i sl.), prihvaćati sibilizaciju, koja i u praksi sve više odstupa, možda i pod utjecajem dijalekata, što se meni sviđa. Da mogu reći ne samo *guski*, nego i *olovki* i još stotinu istovrsnih „nepravilnosti“, da mogu pisati *metci, predci*, kao što danas već nekažnjeno pišemo. (...) A isto bi tako trebalo zadrijeti i u asimilaciju po zvučnosti (*rapski < rabski*).

Etimologija odslikava podrijetlo riječi. Ako čitatelj, posebno stranac, kroatist, ili bilo koji natucatelj, vidi napisano *meci, suci, koci, preci*, njemu je teško pronaći ne samo podrijetlo, nego i samo značenje riječi. Ono *t* i *d* što nam je fonetizacija pojela približilo bi nas osnovi, pa tako i izvornom značenju. (str. 183.)

Pravopis, međutim, mora biti normativniji. (str. 184.)

O hrvatskom pravogovoru

Događa se, na primjer, da se na našoj televiziji nekolicini spikera čini kako je dugi silazni naglasak nešto vulgarno, pa ga redovito zamjenjuju dugim uzlaznim, koji im je valjda otmjeniji. Govore: *Kárlovac, sérija, svírka, prémija*, i sve tako, a

pojedinci, dugi silazni gotovo uopće ne poznaju. I kad sam već spomenuo taj, u zagrebačkom govoru toliko problematični naglasak, pada mi na pamet, kako su nam u vrijeme Papinih posjeta, ali i poslije, kad god bi koji crkveni prelat spomenuo Božju providnost, TV spikeri govorili o božjoj *próvidnosti*, ne razlikujući *prozirnost* (transparentnost) od *proviđenja*, providnosti (providenza). Ukratko, sudeći po televizijskim izvještajima, Papa nam je neprestano tvrdio da će nas Božja prozirnost izvesti na pravi put. (...) Ali nije čudno da je tako, kad ni jedan naš rječnik ne bilježi tu razliku! (str. 180.)

O novinarskom nemaru

A da ne govorimo o naslovima: *Nižim rastom protiv inflacije* – što bi značilo da sretni Pigmeji imaju najstabilniju valutu. – Ili o tvrdnjama kako se taj i taj *odjel Ministarstva unutarnjih poslova sprema na nove oblike kriminala*, što i ne bi čudilo. Ili o *ranjenicima koji su u kritičkom stanju*, i hvala Bogu da jesu! (str. 182.)

O progonima potpisnika Deklaracije

Kad je riječ o živom svjedočenju povijesti, moram se potužiti, da mi je u vezi s Deklaracijom ostala još jedna gvalja u želudcu, a to je harangerski i antipatriotski istup u komunističkome Saboru sadašnjega predsjednika većine Hrvata, Stjepana Mesića, protiv potpisnika i pristalica Deklaracije. I ta je gvalja prezira još i otežala u gvalju gađenja, pošto je Mesić pokušao poslije trideset i dvije godine, kao predsjednički kandidat, opravdati (ne ispričati se!) pred hrvatskim narodom taj svoj antirodoljubni čin. Jer to je licemjerno opravdavanje bilo gore od samoga početnoga krimena: trljajući dlanove, poput pobožnog Tartuffea, ili Kir Janje (o tome bi karakterolozi umjeli više reći!), on je objašnjavao, kako je sve ono govorio ne bi li, tobože, spasio ljude i odvratio od njih teže kazne, progone i slično. A tražio je bio, ništa manje, nego da se „*ovi bombaši ... potpisnici i sugovornici tih potpisnika ...* ne samo društveno i politički osude ... nego da *i tužilaštvo pokrene krivični postupak protiv odgovornih osoba* (Vjesnik, 31. IV. 1967., podcrtao S.N.).“ Očito, još ni danas ne smatra ni *Lepoglavu* ni *Staru Gradišku* dovoljno teškom kaznom za ljude koji su branili svoj materinski jezik, kako tvrdi, da ih je takvim govorom htio spasiti od „većega zla“. Od kojega? Od vješanja, strijeljanja, čega li? (str. 188.)

O ponovnoj talijanizaciji Istre

Zar se po svaku cijenu mora u tome dijelu Republike Hrvatske talijanizirati baš svaki trag što ga je na svome tlu utisnula hrvatska kulturna i civilizacijska povijest?! I zar nije to u prošlosti bilo već prevršilo svaku mjeru, do kataklizmičnih razmjera genocida i kulturocida, od čijih se posljedica ne ćemo dugo izliječiti, pogotovu ne ovakvom politikom?! Od pripadnika tako kulturne nacije očekivao bi se, nakon svega, mnogo delikatniji i obzirniji odnos. Sačuvani su glagoljski natpisi u Istri još iz jedanaestoga stoljeća; a iz petnaestoga i šesnaestoga ima ih već malo mnoštvo;

glagoljica je nađena i u Rovinjskome Selu, takoreći nadomak Šoljanovoj kući.³ Hoćemo li i te hrvatske natpise morati prevoditi na talijanski, da bi se ublažile hrvatske frustracije i udovoljilo upornim, neodmjerenim i gotovo ucjenjivačkim lokalnim zahtjevima?! (Protimbe, 447. – 448.)

Nataša Bašić

³ Prosvjeduje protiv prevođenja na talijanski jezik natpisa na ploči koju je Društvo hrvatskih književnika postavilo 1997. na Šoljanovoj kući u Rovinjskom Selu.

HRVATSKO DOMOBRANSKO NAZIVLJE

Sanda Ham

Uvod

Za izvornost hrvatskoga jezika u tiskanim djelima starijih književnika

Ratni dnevnicu Kamila Firingera¹ jezična su rijetkost u hrvatskom izdavaštvu.² Naime, riječ je o prijepisima rukopisnih Firingerovih dnevnika i to takvima u kojima priređivač nije zadirao u jezik – nije jezik mijenjao ili ga dovodio u sklad sa suvremenim. Čitatelj će uočiti tek bilješke kojima se tumače nepoznate riječi i pojmovi, a riječ je uglavnom o tumaču vojnoga nazivlja.

U nas se, još od kraja 19. st., uobičajilo starije tekstove dovoditi u sklad sa suvremenim jezikom, onim u koje je doba stariji tekst objavljan. Primjerice, hrvatsku smo književnost 19. st. desetljećima objavljalivali prerađenu u skladu s maretićevskom

¹ Hrvatska enciklopedija vrlo kratko govori o K. Firingeru: „Kamilu Firingeru hrvatski je arhivist i športski djelatnik (Daruvar, 20. II. 1893 – Osijek, 21. III. 1984). Studij prava s doktoratom završio 1921. God. 1922–46. odvjetnik u Osijeku. Nakon 1945. kratko radio u osječkome Gradskom muzeju (Muzeju Slavonije); 1947. imenovan upraviteljem ispostave zagrebačkoga Državnog arhiva u Osijeku; njegovom zaslugom utemeljen je 1956. Historijski arhiv, kojemu je ravnatelj bio do umirovljenja 1977. Djelatan sudionik kulturnog i društvenog života grada... Napisao više od 400 rasprava i članaka iz povijesti Osijeka i osječkoga kraja; surađivao u mnogobrojnim hrvatskim časopisima i novinama.“ Više se podataka o Firingeru može pronaći na sljedećoj poveznici: <http://eskeri.hr/bio/70-kamilo-firinger>

² Ratne će dnevnicu uskoro objaviti osječki Arhiv. Ovaj je rad pisan kao komentar Firingerova jezika za to izdanje, ali je dijelom promijenjen i nadopunjen.